

Bolgárország IV. Béla királyi címében.

Írta: SZENTPÉTERY IMRE.

IV. Béla király uralkodása alatt többszörösen megújuló, részint ellenséges, részint barátságos kapcsolatok támadtak hazánk és Bulgária között, mely ország akkoriban II. Aszen János uralkodása idején (1218-1241.) megerősödve és terjeszkedve is, utódai: I. Kálmán (Kaliman) (1241-46.), Aszen Mihály (1246-57.) és II. Kálmán (1257.) alatt belső zavarok miatt s főképpen külső támadások következtében újra hanyatlásnak indult.¹

Ámbár II. Aszen János II. András magyar királynak veje volt, még II. András idejében súrlódás keletkezett a két állam között, s Béla királyfi, a későbbi IV. Béla, már 1228-ban hadjáratot vezetett Bulgária ellen, ami azonban csak pusztítással, nem pedig hódítással járt.² A béke ugyan ekkor ismét helyre állt és elég tartós is maradt. Mikor azonban IX. Gergely pápa a bogomiloknak a bolgár cár által való pártolása miatt, de a konstantinápolyi latin császárság miatt is II. Aszen Jánossal ellentétbe kerülve, IV. Béla királyt 1238-ban felszólította,³ hogy indítson harcot a bolgár uralkodó ellen, IV. Béla király, talán mivel kevéssel előbb a bolgár cár neje meghalt s így a legközelebbi kapcsolat megszűnt, a hadjáratra némi vonakodással és feltételekkel hajlandónak is mutatkozott, mint ezt a pápához intézett levelében ki is fejezte.⁴ A hadjárat azonban mégsem valósult meg s azután hosszú időn keresztül keveset hallunk a magyar-bolgár viszonyról. A bekövetkezett tatárjárás és ennek következményei, majd a Babenbergi Frigvessel való harc s a babenbergi örökség okozta cseh háború másfelé terelték a magyar király figyelmét.

Pedig Bulgária ügyei II. Aszen János halála után úgy alakultak, hogy Magyarországnak módot és alkalmat nyújthattak a déli irányban való terjeszkedésre. Egymásután két kiskorú uralkodó: I. Kálmán és Mihály következett a bolgár cári trónon. A nicaei görög császár, Vatazesz János felhasználva az alkalmat, Bulgária jelentékeny részét elhódította, s minthogy a belső viszonyok is gyengítették Bolgárországot, (– valószínűleg I. Kálmán is, Mihály pedig bizonyosan gyilkosság áldozata lett, –) Magyarországnak is alkalma nyílt Bolgárország felé terjeszkedni, illetőleg a bolgár ügyekbe avatkozni.

Erre azonban csak akkor került sor, amidőn Mácsóba IV. Béla király veje, Kasztiszláv (Ratiszló) halicsi herceg jutott 1254-ben, s ő a

¹ Oly. *Jirecek*, A bolgárok története. (Tört. és Földr. Könyvtár, XVIII. köt.) 233. skl.

² *Gauler*, A magyar nemzet tört. az Árpádh. királyok alatt, II.² 99.

³ *Theiner*, Mon. Hung. I. 159. 1.

⁴ U. o. 170. 1.

közelséget felhasználva, Bosznia után Bulgária felé igyekezett hatalmát terjeszteni. Ezóta – úgy látszik – magyar befolyás érvényesült Bulgáriában, s mikor Mihály bolgár cárt unokatestvére 1257-ben meggyilkolta, de a gyilkos II. Kálmán is rövidesen elpusztult, maga Basztiszláv tett kísérletet a bolgár trón megszerzésére s 1258-ban felvette a bolgár cár (*Imperator Bulgarorum*) címét.¹ A bolgároknak azonban Rasztiszláv nem kellett s más cárt választottak a szerb Konstantin személyében (1258-1277). Basztiszlávnak 1262-ben bekövetkezett halála után Bulgária északnyugati részében az orosz származású Szventszláv Jakab jutott uralomra, magyar segítséggel, azonban a magyaroktól való függéstől utóbb Szventszláv is szabadulni akart.² A bolgár-magyar viszony ezekben az időkben többször ellenségesre fordult, s IV. Béla uralkodásának utolsó szakaszában István ifjabb király több háborút folytatott a bolgárok ellen.³

Ezeknek a (célunknak megfelelően csak pár szóban vázolt) viszonyoknak és érintkezéseknek folyamányaként tűnhetik fel és egyszersmind elég érthetőnek is látszik az a körülmény, hogy a IV. Béla ünnepélyesebb okleveleiben használt királyi címben egyéb országok nevei mellett olykor Bulgáriát is kiteve találjuk. Sőt már egyik, 1233-ból származó oklevelében, melyet még mint királyfi adott ki, IV. Béla atyját, II. Andrást Bulgária királyának, illetőleg magát Magyar-, Dalmát-, stb. ország és Bulgária királya fiának címezi⁴, mit Pauler⁵ az 1228-i bolgár hadjárat folyamányának tekintett, illetőleg azzal hozott összefüggésbe.

Pauler ugyan megelégszik annak megállapításával, hogy „legalább egy esetet tudunk” erre a címhasználatra, s nem mondja meg, hogy melyik ez az eset. Azonban tudtommal az 1233-in kívül nincs más példa Béla ifjabb király okleveleiben arra, hogy atyját Bulgária királyának írja. Ámde ennek az egyetlen 1233-i esetnek a megbízhatósága is nagyon rosszul áll. Az István ifjabb király által 1265-ben, valamint ezzel együtt I. Károly király által 1311-ben átírt oklevélben⁶ a cím (nem is úgy amint Teutsch-Firnhaber⁷ ezt Fejér után⁸ közli: *Béla dei gratia primogenitus regis Hungarie, Oalmatie, Croatie, Rame, Servie, Gattitie, Lodomerie, Bulgarie Cumanieque(l), universis* stb., hanem, amint Zimmermann-Werner közlésében olvasható⁹:) *Béla dei gratia primogenitus* stb.; *Bidgarie Comanieque rex universis* stb. Ez (sorrendi eltéréssel) az utolsó Árpádok és I. Károly címe, nem pedig II. Andrásé. Akár az átírás hibájának minősítjük tehát ezt a címet a szövegnek egyéb, feltűnő botlásaival együtt,¹⁰ akár az egész oklevél hitelességét vonjuk ezek alapján kétségbe, a „Bulgaria királya” címben semmiképp sem az 1228-i hadjárat folyamányát vagy visszhangját kell látnunk, hanem a legjobb esetben is I. Károly átíró oklevelének a befolyását. Talán, amint erre alább is fogunk példát látni, az I. Károly király címében (helyesen) alkalmazott országnevek keveredtek (hibásan) az átírt oklevél titulusába. Á fentebbiek alapján azonban látnivaló,

¹ Zichy-okmt. I. 5. 1. Hogy ez az oklevél 1258 körül kelt: *Vauieri*. m. II.² 528.

² *Pauler* i. m. II.² 265. 1.

³ Olv. ezekről bővebben *Pauler* i. m. II.² 229. skl. és *Jirecek* i. m. 247. skl.

⁴ *Teutsch-Firnhaber*, Urkundenbuch zur Gesch. Siebenbürgens, I. 56. 1.

⁵ I. m. II.² 100.

⁶ Az Orsz. Levéltárban, MODL. 188. sz.

⁷ I. h.

⁸ CD. VII. 4. 81.

⁹ Urkundenbuch z. Gesch. d. Deutschen i. Siebenbürgen, I. 58. 1.

¹⁰ Mátyást vicecancellariusnak írja; András főasztalnok atyját Seraphinus helyett Stephanusnak írja stb.

hogy Bulgária II. András királyi címében még kivételesen és ideiglenesen sem fogadható el. Különben már magában véve is furcsa dolog lenne, hogy az 1228-i sikerek eredményéül *öt esztendő múlva* egy elszigetelt esetben alkalmazták volna a királyi címben Bulgária kitételét.

Meg kell itt még jegyezni, hogy a bolgár királyság a magyar királyi címben már jóval korábban is előfordul. II. István király 1124-i¹ és Imre király 1202-i² oklevelében is olvasható ez a cím, amint ezt Pesty Jirecekkal szemben már 1876-ban felhozta³ s amint ezt Imre királyra vonatkozólag az 1202-i oklevél alapján történetírásunk általában el is fogadta.⁴ Ámde a „Bulgaria királya” címnek ez a korai előfordulása újabbán mind a két esetben hamisítványnak bizonyult,⁵ aminthogy sem II. István, sem Imre király idejében igazában nem is volt meg az alapja ezen cím felvételének.⁶ Imre király alatt a „Szerbia királya” címnek éppen 1202-ben való felvétele és azóta következetes alkalmazása mutatja, hogy ő az egyszer felvett címtől többé nem is vált meg.

Másként áll a dolog a Bulgaria királya címnek IV. Béla részéről való felvétele és használata tekintetében. Bulgáriának a magyar király címébe IV. Béla által való beiktatása a fentebb vázolt viszonyok által eléggé megokoltnak tűnhetik fel; ámbár viszont igaz, hogy részben éppen Bulgáriának a királyi címbe való felvétele szolgál alapjául az akkoriban végbement eseményekre vagy akkor alakult viszonyokra való következtetéseknek.⁷ Ezért, bár Bulgária a magyar királyi címben következetesen csak V. István uralkodása óta használatos, (de V. Istvánnál sem mindjárt uralkodása elején, csak körülbelül egy hónappal a trónralépés után, június közepe táján tűnik fel Bulgária a többi országnév után),⁸ a címnek már IV. Béla által való használatát történetírásunk – ámbár nem általános⁹ – el is fogadja, anélkül, hogy eddigelé az idevágó valamennyi esetet tüzetesebb vizsgálat alá vette volna. Pauler a Bolgárország királya cím felvételét Rasztiszlávnak Mácsóból a bolgár ügyekre gyakorolt befolyásával hozva kapcsolatba, megállapította, hogy „IV. Béla 1255 második fele óta – bár nem következetesen – a Bolgárország királya címét használta”.¹⁰

Ámde Paulernek ez a megállapítása két szempontból is gondolkodóba ejtheti az embert. Az egyik az, hogy IV. Béla okleveleiben a királyi

¹ *Fejér*, CD. II. 67.

² U. o. II. 391. 1.

³ Századok, 1876. 563. 1.

⁴ Ld. *Pauler-től* a Hunfalvy-album 166. 1. és i. m. II.² 25. 1., valamint *Marczali*, a Szilágyi-szerk. Magy. nemz. tört. II. 342. 1. Olv. a Századok 1898. évf. 116. 1. és *Erdélyi*, Árpádkor, 175. 1. is.

⁵ *Fejérpataky*, Oklevelek II. István király korából, 36. skl. és Az Árpádházi királyok oki. kritikái jegyzéke, 199. sz.

⁶ Hogy Imre király idejében igazi hódítás nem volt, olv. *Pauler* i. m. II.² 25. és 488. l. 22. jegyzet.

⁷ *Pauler* i. m. II.³ 528. 1. 178. jegyz. írja: „Hogy Béla már 1255 augusztus 16-án . . . magát rex Bulgariae-nak írja, mutatja, hogy valami oly változásnak kellett Bolgárországra nézve történni, ami ez új címre okul szolgált s mit egyébiránt Rasztiszláv egész szerepe is... bizonyít.” Tehát a változásokra vont következtetés elsősorban a Bulgáriáé rex címre van alapítva.

⁸ Ld. május végén: *Smiciklas*, CD. V. 544. és 545. 1., hol még a IV. Béla korabeli címet látjuk, Bulgária kitétele nélkül. Így még jún. 15. is: MODL. 712.

⁹ Így pl. *Erdélyi L.* a Történeti Szemle 1916. évf. 49 – 50. 1. két esetre vonatkozólag kétségbevonja a címben Bulgáriát író oklevelek megbízhatóságát, azonban a kérdés tüzetesebb vizsgálatára nem terjeszkedik ki. Ugyanő Árpádkor c. műve 254. 1. Bulgáriát IV. Béla alatt nem rendes cím gyanánt állapítja meg.

¹⁰ I. m. H.² 229. 1. és hasonlóan a Hunfalvy-album 168. 1.

címben Bulgária már 1255 előtt is előfordul, még pedig az összes előfordulási esetekhez képest nem kivételesen, mert ellenkezőleg az eseteknek jó része 1255 közepe előtti időből való. Lehetetlen, hogy Pauler, az Árpád-kori okleveles anyagnak nagy ismerője ezekről az esetekről, vagy legalább is azoknak egy részéről ne tudott volna.¹ Valószínűbb, hogy az 1255 előtti adatoknak részéről való mellőzése más okból történt, bár a megokolással Pauler adós maradt. Hiszen már Jirecek is felemlítette, hogy IV. Béla király mindjárt uralkodása elején felvette a bolgár és kun király címét.² Az igaz, hogy Bulgária nevének a királyi címben való kitételét 1255 előtt éppen olyan következtelennek látjuk, mint 1255 után, mely utóbbi következtelenségre Pauler is rámutatott fentebb idézett szavaiban. De éppen ez a következtelenség az a másik körülmény, amelyen fenn kell akadnunk, s amely a kérdésnek behatóbb vizsgálatára kényszerít magának a ténynek egyszerű megállapítása és elfogadása helyett.

A magyar királyok okleveleiben a *titulus*, vagyis az oklevelet kiadó király uralkodói címe, az egész középkoron át szabályos fejlődést mutat. Mióta Kálmán király Horvátország és Dalmácia királya címének felvételével bővítette a magyar királyi címet, azóta a magyar uralkodók az általuk vagy elődeik által hódítás jogán vagy egyébként bírt vagy igényelt országok és tartományok nevét, utóbb a vegyesházi királyok idejében olykor egyéb méltóságaiak megjelölését is címükbe felvéve, azt vagy véglegesen, vagy legalább is az uralom minőségében bekövetkező változás idejéig megtartották és ünnepélyes okleveleikben a titulust elég következetesen alkalmazták. Így látjuk ezt különösen III. Béla óta. A II. András kora óta az oklevelek között az ünnepélyesebb és teljesebb szerkezetűek mellett fellépő egyszerűbb szerkezetű oklevelekben az uralkodó magát röviden *rex Hungariae-nak* nevezi; Nagy Lajos király uralkodásának utolsó szakasza óta ehhez olykor még 1-2 más országot is hozzávesznek, de a címet mégis rövidítve írják az ilyen egyszerűbb oklevelekben, mit a többnyire kitett *et caetera* is jelöl. A teljes formájú privilégiumokban azonban a teljes uralkodói címet találjuk, még pedig általában nagy következetességgel alkalmazva. A cím persze időnkint, ha ok volt rá, változott; de az egy korból származó hiteles oklevelek általában egyformán s következetesen tüntetik fel az akkor használatos címet.

Ennek megállapítása és az időnkint használt uralkodói cím ismerete olykor az oklevélkritika eszközéül szolgálhat. Az egykorúlag szokásos cím időelőtti bővítése már a XII. századi oklevelek közt is a hamisítványok felismerésére vezet³, a XIII. században pedig a címváltozások megfigyelése alkalmas eszközül szolgál egyrészt hamisítványok felismerésére, másrészt keltezetlen oklevelek kiadása korának meghatározására.⁴

¹ A deési oklevelet (*Wenzel*, XI. 285.) *Pauler* hitelesként használta fel i. m. II.³ 198. 1. anélkül, hogy ennek 1236-os évszámára megjegyzést tenne (u. o. 521. 1. 152. jegyzet), pedig ennek címében is benne van *Bulgáriáé*. Abból, hogy az 1255. aug. 16-i oklevélre való hivatkozásnál (528. 1. 178. jegyzet) hangsúlyozza ennek eredeti voltát, talán azt következtethetjük, hogy a címnek korábbi keltű átiratokban való előfordulását nem tekintette elfogadhatónak. (NB. a deési oklevél eredetinek látszó alakban van meg!) Az 1245-i szintén *Bulgariae-t* író oklevelet (*Fejér*, CD. ÍV. 1. 392.) *Pauler* hamisítványnak ismerte fel. (I. m. II.² 597.) A bolgár királyi címnek előfordulási eseteit azonban ő sem vette tüzetesebb vizsgálat alá.

² I. m. 244. 1.

³ *Olv. Fejérpataky*, Oklevelek II. István korából, 36. skl.

⁴ *Olv. a Századok* 1921. évf. 77. skl.

Arra többször is van példa, hogy ugyanaz az uralkodó a címébe felvett ország- vagy tartománynevet utóbb elhagyja, vagy mással cseréli fel. Így tűnik fel pl. IV. Béla címében 1255-56-ban néhányszor a *dux Styriae*, hogy aztán véglegesen el is maradjon. Azonban egy-egy országnévnek a teljes címben hosszú időn át ok nélkül való egészen következtelen használása, vagyis itt-ott, elszigetelt esetekben felbukkanása és egyidőben kiadott oklevelekben hol kitétele, hol elhagyása a XII. sz. vége óta okleveleinkben olykor a hamisítás jele, vagy – ha átírt oklevélről van szó – az átírás hibája, sok esetben pedig a nyomtatott kiadások tévedése szokott lenni. Az átírások és a nyomtatott kiadások ugyanis nem egyszer önkényesen írják hozzá az átírt vagy másolt oklevélben található címhez a későbbi oklevelekben található országnevek egyikét-másikat, különösen olyankor, ha az átíró oklevélben a titulus bővebb, mint az átírt oklevélben szereplő cím. Még érthetőbb s aránylag elég gyakran is fordul elő az, hogy a királyi címből az átírásokban és a nyomtatott kiadásokban egyik-másik országnév kimarad. Sőt – ritkábban ugyan – az is előfordul, hogy eredeti oklevélben marad ki tévedésből az akkor használatos királyi címből egy név.¹ Mindez azonban egészen más, mint a királyi címben egy országnévnek hosszú időn át következtelen használata, vagy a később használt címnek korábban való, anachronisztikus felbukkanása.

Ettől a középkori okleveles gyakorlatunkban megfigyelhető szabályosságtól Bulgáriának IV. Béla királyi címében való használata nagyon eltér. 1236 óta, mikor a „Bulgária királya” cím először fordul elő, IV. Béla uralkodása végéig az eredetiben vagy csak átíratban maradt és nyomtatásban kiadott, valamint a kiadatlan oklevelek közül összesen 32-ről tudok, melyekben a királyi címben Bulgária is ki van téve. IV. Bélának teljes szövegben ránk maradt okleveleinek százaihoz képest mindenestre nagyon csekély szám ez. De a feltűnő a dologban nem az esetek kicsiny száma, hanem a következtelen előfordulás. A következtelenséget a címben Bulgáriát író okleveleknek csaknem az egész, 35 esztendő uralkodáson végighúzódása mutatja. Méginkább szembe tűnik azonban a dolog, ha látjuk, hogy egyidőben, egymástól alig néhány nappal elválasztott, de „Bulgária” kitétele nélkül kiállított oklevelek közt bukkannak fel itt-ott ezek a címet Bulgáriával megtoldó oklevelek, mi ezen cím alkalmazásában teljes következtelenségre mutat.

Némileg tisztázódik a dolog, ha gondosabban utánanézzünk a titulusban *Bulgariae rex* kitévelt tartalmazó eseteknek. A 32 oklevél közül, melyekben tudomásom szerint IV. Béla címében Bulgária előfordul, azonnal kiválik két csoport, amelyeknek adatai figyelembe nem veendőek s így kiválásuk már kissé enyhíti a zavart.

Vannak ugyanis olyan oklevelek, amelyekben Bulgária csak a nyomtatott kiadás hibájából került a királyi címbe, ellenben maga az eredeti vagy átírt oklevél ártatlan a dologban, mert ott a *Bulgariáé* szó *hiányzik*. Ilyen oklevelek, amennyire ezt jelenleg megállapítanom sikerült, a következők (nem véve figyelembe azon régi kiadások hibáit, melyek újabb kiadásokban már javítva vannak):

1. 1244. szept. 29., átírva Garai M. nádor 1384-i oklevelében (MODL. 269. sz.). Kiadása: Wenzel, Árpád-kori Új Okmánytár, XI. 331.

2L 1259. (Eredetije: MODL. 492. sz.) Kiadása: Wenzel, XI. 458. (A cím helyesen közölve: Fejér, Cod. dipl. IV. 2. 486. 1.)

¹ Olv. alább a *Cumania* cím használatáról mondandókat.

3. 1269. Átírva a pozsonyi káptalan 1410-i oklevelében (a M. Nemz. Múzeumban letett Forgách-levéltárban). Wenzel (VIII. 227.) ennek az oklevélnek az átíratban etc.-val megrövidített címét önkényesen egészítette ki akként, hogy a címbe *Bulgariae*-t is irt. Hogy azonban ez hibásan történt, bizonyítja az oklevélnek a köpcsényi Batthyány-levéltárban lévő eredetijéről vett helyes közlése a Hazai Okmánytár VII. 117. 1., hol nincs *Bulgáriáé*.

4. Nem egészen ebbe a csoportba tartozik ugyan, de mégis itt említhető IV. Bélának 1256-i oklevele, melyet V. István király 1270-ben irt át. (Az átíró oklevél eredetije: MODL. 312. sz.) Fejér a Codex Diplomaticus IV. 2. 372. 1. az oklevelet a címben. . . *Cunaniaeque ac Bulgariae* kitételével közli, holott V. Istvánnak idézett átíratában IV. Béla címében nincs *Bulgáriáé*. Ámde ennek az 1270-i átíratnak egy további átírása IV. László király 1278-i s ezzel együtt III. András király 1291. aug. 164 oklevelében (MODL. 1243. sz.) már IV. Béla 1256-i oklevelébe is belekerült az *ac Bulgariae*, nyilván az átíró oklevelek címének hatása alatt, az írnok tévedéséből. Persze a pozsonyi káptalannak 1503-ból való további átírata is megtartja az 1291-i átírás hibáját. (Lásd ezt: MODL. 1242. sz.) Fejér közlése tehát nem a helyes, 1270-i átíraton, hanem a későbbi, hibás átíratokon alapszik. Voltaképpen tehát nem a kiadás hibájával, hanem a későbbi átírások hibájával van dolgunk.

Nagyobb a másik csoport, amelybe a királyi címben *Bulgáriát* író azon oklevelek tartoznak, melyeket a kritika hamisítványoknak ismert fel.

Ilyen oklevelek a következők:

1. 1236. Zimmermann-Werner, Urkundenbuch, I. 65. és Wenzel, XL 285. Olvasd a Századok 1921. évf. 83. I.¹

2. 1244. április 5. Fejér, IV. 1. 333. Olvasd Karácsonyi, Hamis, hibás keltezésű és keltezetlen oki. 16. 1. és Tört. Szemle, 1916. 49. 1.

3. 1245. Fejér, IV. 1. 392. Olvasd: Pauler, A magyar nemz. tört. II.² 597. Tört. Tár, 1908. évf. 28. 1. és Karácsonyi, Az első Lónyayak, 17.

4. 1246. Wenzel, VII. 207. Olv. Karácsonyi, Hamis oki. 19. 1.

5. 1259. Fejér, IV. 2. 489. Olv. Tört. Tár, 1908. 28. 1.

6. 1263. ápr. 5. Fejér, IV. 3. 9. Olv. Tört. Tár, 1908. 29. 1.

7. 1264. okt. 7. Fejér, IV. 2. 409. és VII. 3. 49. Smiciklas V. 308. Olv. Pauler i. m. II.² 595. 1.

8. 1271. (!) Fejér, IV. 3. 544. Smiciklas, Codex Diplomaticus, V. 537. Olv. Pauler i. m. II.² 539. 1.

Ezekhez csatolandók még a következő oklevelek:

9. 1244. Fejér, IV. 1. 338. Hazai Oklevéltár, 11. 1. Karácsonyi i. m. 52-53. 1. az évszám javításával véli menthetőnek az oklevél hitelességét; azonban nyilván hamisítvánnyal van dolgunk.

10. 1251. aug. 27. Eredetije: MODL. 1590. sz., szövege kiadatlan. Hogy hamisítvány, azt az írásnak utánzásra valló jellege és a láthatóan más oklevélről levett pecsét azonnal mutatja. Jellemző, hogy bár az oklevél corroboratiója kettős pecsétről szól, a záradék olyan, mint ekkoriban az aranypecsétetes okleveleké szokott lenni: a kancellár kezéből kelt, (a viaszpecsétetes oklevelek ekkoriban az alkancellár kezéből kelnek,) és a méltóságok névsorát is tartalmazza, mi IV. Béla korában általában az arany-

¹ Ennek az oklevélnek a kritikájában i. h. már felhasználtam a hitelesség ellen szóló egyik érv gyanánt a címben olvasható *Bulgariae*-t, de természetesen csupán mint a hamisítást eláruló egyik jelet; az oklevél hamis voltát egyéb körülmények is mutatják.

pecsétetes oklevelek jellemzője. Az oklevélnek ezt a záró részét tehát valamelyik aranypécsetes oklevél nyomán készítették.

11.1254. A gyulafehérvári káptalan 1786-i átiratában van meg a MODL. 30.096. sz. a. Szövege szintén kiadatlan. Egész fogalmazata elárulja a hamisítást.

12. 1263. márc. 18. Kiadva: Fejér, IV. 3. 103.1. és Monum. Vatic. Ser. I. t. IV. 264.1. Pauler i. m. 1.² 400. 1. 101. jegyzete szerint gyanús. De bízvást hamisítványnak mondható.

13. Egy keltezetlen oklevél 1603-i közjegyzői átiratban van meg a MODL. 24.664. sz. a. Szövege kiadatlan. Először V. István király (!) írta át állítólag 1261-ben. Azonban úgy ez az átíró oklevél, mint az átírt oklevél is hamis. Az átíró oklevél V. István 1271-i oklevele (Wenzel VIII. 345.) nyomán készült; hamis voltát a lehetetlen záradék rögtön elárulja.

Ez a 13 oklevél tehát, melyeknek mindegyikében ott van Bulgária a királyi címben, e címnek IV. Béla korabeli használatának vizsgálatában nem vehető figyelembe. Mindenesetre szembetűnő körülmény, hogy éppen a címben Bulgáriát író oklevelek csoportjában ilyen aránytalanul nagy számát találjuk azoknak az okleveleknek, amelyeknek hamis voltát a kritika már megállapította, vagy amelyeknek hamis volta kétségtelenül szembeszökő. A hamisítók botlását az teszi érthetővé, hogy a hamisítványok olyan korban keletkeztek (IV. Béla uralkodása utáni időben), amikor a „Bulgaria királya” cím már valóban használatos volt, vagy pedig az utolsó Árpádok címének ismerete vezette őket a tévedésre. A felsorolt oklevelek egy része IV. Béla címét úgy írja, mint ahogy ez V. István óta volt szokásos, a sorrendnek is megtartásával; némelyikben a felsorolt országok sorrendje össze van zavarva; kettőben pedig (az 1. és 2. számúakban) a szokott sorrend megváltoztatásán kívül Gallitiának az országnevek közül való kimaradása is fokozza a cím helytelenségét.

Ezeknek a hamis okleveleknek s a hibás kiadásoknak leszámításával a Bulgária királya címet tartalmazó oklevelek száma a felénél kevesebb csökken, mert a 32-ből csak 15 figyelembe vehető oklevél marad.

Ámde ez a 15 oklevél megint részben olyan, hogy biztos következtetések alapjául nem használható fel. Azokról az oklevelekről ugyanis, melyek csupán átiratban maradtak ránk, nem tudjuk, hogy vajon híven adják-e az eredeti oklevélből a királyi címet, vagy pedig azt felületesség-ből vagy téves okoskodás folytán megváltoztatva mutatják. Főképpen azoknál az átiratoknál, amelyekben az átíró oklevélben titulusként az utolsó Árpádok alatt (V. István óta) használt címet találjuk, Bulgária kitételével, nagyon is lehetséges, hogy az átíró oklevél címe vezette az írnokot arra, hogy – szórakozottságból vagy tudákosságból – az átírt oklevél címét is kiegészítse Bulgária betoldásával. Ennek egyik, kétségtelenül megállapítható példáját láttuk már fentebb, a hibás kiadású okleveleknél a 4. szám alatt (az 1256-i oklevél). Másik példaként IV. Béla 1255. jul. 25-i oklevelét hozhatjuk fel. Az eredeti oklevél (MODL. 398. sz.) IV. Bélának szokásos címét mutatja Bulgária nélkül s így helyesen írja át ezt (V.) István ifjabb király is 1270-ben (MODL. 401. sz.) Ámde I. Károly király 1320-i átiratában (MODL. 2023. sz.) – nyilván Károly király címének hatása alatt, (mely ekkor az utolsó Árpádok címével egyező) – már IV. Béla címe is. . . *Comaniae Bulgariaeque rex* s ez az átírat (a megrontott címmel) került bele V. László király 1453-i átiratába is (MODL. 403. sz.), melyen pedig alul ott van az ellenőrzést igazoló *Leda et collata in tenore*. Persze az összeolvasás I. Károly hibás átírata alapján történt, mi azonban az eredetinek ismerete nélkül könnyen

megtéveszthetne és hibás következtetések forrásául szolgálhatna. De nemcsak ilyen esetekben, hanem átiratokban egyébként is lehetséges a hiba, mint ez elégszer tapasztalható, miért is csak későbbi átiratban fennmaradt oklevelek a királyi cím használatára nézve, amennyiben egykorú, eredeti oklevelek adataival ellenkeznek, irányadóul el nem fogadhatók.

A IV. Béla címében Bulgáriát író oklevelek közül csak átiratban maradtak ránk a következők, nem véve figyelembe azon átiratokat, melyeknél korábbi, IV. Béla címében Bulgáriát nem író átirat is van:

1. 1238. jan. 29. I. Lajos király 1377-i átiratában van meg a pozsonyi káptalan levéltárában. Kiadta: Fejér IV. 1. 104. 1. Smiciklas, IV. 48. Erről az oklevélről már Fejérpataky megjegyezte (Oklevelek II. István kir. kor. 40. 1. 2. jegyz.), hogy a Bulgária név „világosan olvasási hiba Cumania helyett”.

2. 1247. dec. 26. Átírta V. István király 1271-ben s ezt a gyulafehérvári káptalan 1643-ban. (MODL. 314. sz.) Kiadta Fejér, IV. 1. 455.

3. 1248. Átírta az egri káptalan 1288-ban s ezt u.-az 1349-ben. (A M. Tud. Akadémia kéziratárában.) Kiadva Fejér, IV. 2. 11. és Hazai Okmánytár VII. 37. 1. De át van írva IV. Bélának ez az oklevele ugyancsak az egri káptalannak csonka (záradék nélküli) oklevelében is és ezzel együtt I. Károly királynak 1320-i oklevelében, a Péchy-családnak a M. Nemz. Múzeumban letett levéltárában. Az utóbbi átiratnál könnyen érthető volna, hogy I. Károly királynak átíró okleveléből került a hibás cím a különben is felületes átiratba, mely az egri káptalan oklevelének záradékát is elhagyta. Azonban IV. Béla címe ugyanígy van a másik, 1349-i átiratban is, melyre nézve nincs meg a tévedésnek ilyen egyszerű magyarázata. Ámde nem is az átírás hibájával, hanem *hamisítvánnyal* van dolgunk ebben az esetben. Ezt IV. Béla oklevelének V. István király egyik, 1270-i oklevelével való egybevetése árulja el, mely a Hazai Okmánytár VIII. 135.1. olvasható. Ez utóbbi oklevélben Bachamezey és Torkueley birtokok adományozásáról van szó (az 1248-i oklevélben szereplő) Detrik fiairól részére, a IV. Béla király adományára való minden célzás nélkül, míg IV. Béla király oklevele ezt egy harmadik birtokkal (Veresalma) toldja meg s a határokat is leírja. Az 1248-i oklevél legnagyobb részében szó szerint egyezik az 1270-ivel s kétségtelenül ennek az utóbbinak a felhasználásával készült, megfelelő – elég óvatos – változtatások mellett, így pl. az alkancellár nevét az 1248-i oklevél elhagyta s nem is próbálta alkalmassal pótolni. De botlást követett el V. István király teljes címének IV. Béla oklevelébe való átvételével, holott az 1248-i többi oklevél kivétel nélkül IV. Béla szokásos címét mutatja; de az V. Istvánnál a beiktatást végző ispán nevét sem tudta a hamisító megfelelő módon helyettesíteni, hanem a királlyal személyesen (*personaliter*) végezteti a beiktatást. Ez a hamisítvány szolgált az egri káptalan átiratainak alapjául.

4. 1250. ápr. 28. Átírva I. Károly 1324-i oklevelében. (MODL. 1589. sz.) Hazai Oklevéltár, 16. 1.

5. 1255. Átírva a csázmái káptalan 1422-i oklevelében. (A galgóci Erdődy-levéltárban.) Hazai Okmánytár VII. 49. Smiciklas, IV. 612. Alsószlapon okmt. 2.

6. 1257. aug. 27. 1741-i hitelesített másolata a zalavári apátság levéltárában. Pannonh. Rendtörténet, VII. 510. 1.

7. 1263. átírta I. Károly 1323. (A Draskovich-levéltárban.) Hazai Okmánytár, VII. 87. 1.

8. 1263. Átírta III. András király 1295. (Körmöcbánya város levéltárában. Facsimile: M. o. várm. városai, Barsvármegye, 108. 1.) Wenzel (VIII. 56.) közlésében Bulgária hiányzik a királyi címből, de az átíratban bent van.

9. 1264. Átírta a budai káptalan 1393-ban, s ezt u.-az 1466-ban. (Az esztergomi káptalan hit. levélt.) Monum. eccl. Strigon. I. 509.

Magától értetődő, hogy ezeknek a csupán kései átíratban fenntartott okleveleknek nem egészen egyforma értékük van a királyi cím használata szempontjából. Azokra nézve, amelyeknek átíró oklevelében is benne van a címben Bulgária, vagy ennek a teljes címben kitételéhez a királyi kancellária az átírás korában hozzászólt, s amelyekben IV. Béla címe a velük egykorú oklevelekben olvasható címtől éppen Bulgária kitételében tér el, nagy valószínűséggel tehető fel, hogy a címnek ez a bővítése az átírás hibájából történt. Ilyenek az 1., (ebben azonban *Cumaniae* hiányzik *Bulgáriáé* előtt.) 2., 4., 7., 8. számú fentebbi oklevelek. A 3. számúnak hamis volta könnyen megállapítható. Az 5., 6. és 9. számú okleveleknél Bulgáriának téves bepótlására nincs meg a közvetlenül szembetűnő ok; bizonyosságuk tehát az előbbieknél valamivel nagyobb súllyal eshetik latba, azonban átíratvultuk következtében bizonyosságuk döntő nem lehet.

Íme tehát a királyi címben *Bulgáriáé* kitételét tartalmazó oklevelek közt mindössze 6 olyan *eredeti* oklevél marad, amelyeknek hitelessége eddig nincs kétségbevonva, amelyek tehát alkalmasak lehetnek a „Bulgária királya” címnek IV. Béla által való használata tekintetében levonható következtetésre. Ezek az oklevelek a következők:

1. 1255. aug. 16. (Az esztergomi érsekség világi levéltárában, F. No 1.) Kiadva: Monum. eccl. Strigon. I. 422. A cím: *Béla dei gr. Himgarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie, Gallicie, Lodomerie, Cumanie Bulgarieque rex.*

2. 1256. aug. 28. (MODL. 438.) Kiadva: Wenzel, VII. 422., azonban Wenzel közlésében Bulgária nincs a címben, holott az eredeti oklevélben *Gallicie* és *Lodomerie* között *Bulgarie* van.

3. 1260. (MODL. 502.) Kiadva: Wenzel, XI. 479., hol azonban Bulgária kimaradt. Az eredeti oklevélben . . . *Lodomerie, Bulgarie Cumanieque rex* van.

4. 1261. (Ipolyi A. gyűjteményében.) Kiadva: Hazai Okmánytár VI. 109., ahol a cím az eredetiben olvasható módon van közölve: . . . *Gallicie, Lodomerie Bulgarieque rex.* Ld. még Fejér, IV. 3. 48. és Wenzel, VIII. 4.

5. 1263. (MODL. 553. sz.) Kiadva: Wenzel, VIII. 63. A cím: . . . *Gallicie, Lodomerie Bulgarieque rex.*

6. 1267. dec. 19. (Az esztergomi érsekség levéltárában). Kiadva: Wenzel, III. 159. 1. *Gallicie, Lodomerie Bidgarieque rex.*

Azonnal feltűnik, hogy mind a hat eredeti oklevél IV. Béla uralkodásának 1255-1267 közötti időszakából való, mi igazolni látszik Paulemek fentebb idézett megállapítását arra vonatkozólag, hogy IV. Béla király 1255 második fele óta, bár következtlenül, használta Bolgárország királyának címét. Ha ehhez hozzávesszük még azt, hogy az átíratban megmaradt oklevelek közül is azok, amelyeknél a cím hibás írásának oka nem oly világosan szembetűnő, mint a többé eseteknél, 1255., 1257. és 1264-ből valók, a fentebbi megállapítás méginkább igazoltnak látszik. Az is kétségtelen, hogy az 50-es évek közepe óta a Bulgária királya címnek – talán mint igényeimnek – felvétele az események és viszonyok által is sokkal inkább megokolt, mint IV. Béla uralkodásának első felében.

Sőt azt mondhatjuk, hogy a cím felvétele voltaképp csak ekkor látszik racionálisnak. Addig, amíg a bolgár trónon a magyar királlyal közeli rokonságban álló Aszenidák ültek, a bolgár királyság igényeimül kevésbé szolgálhatott. IV. Bélát ugyan 1228-ban a rokoni viszony nem tartotta vissza a Bulgária ellen indított hadjárattól s 1238-ban is késznek mutatkozott már arra, hogy A szén János ellen háborút viseljen annak ellenére, hogy A szén Jánossal őt – saját szavai szerint – *amicitiarum et cognationis foedera coniunx&runt*, s mint tovább írja: *Aszen nostris iussionibus sic in omnibus est sxibicctus, ut non tarn amicus quam subditus videatur*.^x Azonban tudjuk, hogy a háború ekkor elmaradt és IV. Bélának sem tényleges, sem képzelte joga nem lehetett arra, hogy címébe Bulgáriát felvegye. Változott a helyzet akkor, amidőn az Aszenidák családja az 50 es évek végén kihalt; ekkor valóban feltehető, hogy a magyar király igényeimül Bulgáriát is felvette címei közé. Igaz, hogy az Aszenidák kihalása csak 1257-ben következett be. Azonban a magyar befolyás Rasztiszláv útján már előbb, Aszen Mihály utolsó éveiben is érvényesült.

De vajjon ezek alapján elfogadhatjuk-e további vizsgálat nélkül véglegesnek azt az eredményt, mely a legutóbb levont, s a Pauler megállapításával egyező következtetésben nyert kifejezést?

Ha a korábbi vizsgálatok által hamisaknak felismert, vagy a fentebiekben könnyűszerrel hamisítványoknak bizonyuló okleveleknek, úgyszintén a kétségtelenül átírási vagy kiadási hibáknak mutatkozó eseteknek levonása után megmaradó okleveleket egymással egybevetjük, két dolognak kell szembeütnie, mi további vizsgálatra serkent. Az egyik az, hogy a fennmaradó 6 eredeti és 3 átírt oklevél (az átíratok közül az 5., 6. és a 9. szám) az 1255-67 közötti időben elszórtan és a velük egykorú oklevelek közt elszigetelten fordul elő akként, hogy az ugyanakkor kelt többi oklevél Bulgáriát a királyi címben nélkülözi. Például az 1255. aug. 16-i eredeti oklevelet véve, a hozzá keltezés tekintetében legközelebb eső oklevelek: az aug. 10-i (Monum. Strigon. I. 421.), aug. 15-i (Wenzel VII. 382. eredetije: MODL. 407.), aug. 19-i (Fejér, IV. 2. 295.) oklevelek IV. Béla szokásos címét mutatják, Bulgária nélkül, s általában 1255-ből ismeretes 32 oklevele közül ezen az egyen kívül csak még egy átíratban fennmaradt oklevélben (lásd az átíratok közt 5. szám alatt említve) találjuk a király címében Bulgáriát. És ugyanígy áll a dolog a többi oklevéllel is: 1256-ból csak egyetlen oklevélben találjuk ezt a címet, aug. 28-án, pedig ebből az évből IV. Bélától különösen sok oklevelet ismerünk, kb. 50-et. A többi esetek is így, elszigetelten tűnedeznek fel s Bulgáriának a királyi címben kitételét teljesen következtetlennak mutatják.

De feltűnik az is, hogy – csak az eredeti okleveleket véve figyelembe, mivel az átírás hibáival mindig számolnunk kell – ezekben a címben Bulgáriát író oklevelekben az országnevek felsorolása igen változatos. Majd az V. István óta szokásos sorát látjuk az országneveknek, majd a sorrendben Bulgária megelőzi Cumaniát, majd pedig Bulgária a sor végén van megnevezve, Cumania helyén, ennek elhagyásával.

Vajjon csakugyan a teljes következtelenség jele ez és csaknem másfél évtizeden át csupán egy-egy írnok szeszélye okozta volna a szokásos gyakorlattól való ilyen eltéréseket? A már eléggé fejlett, XIII. századi magyar kancelláriai gyakorlat szokásainak ismerete mellett nem érhetjük be ennek a szabálytalanságnak egyszerű tudomásul vételével.

¹ Theiner, Mon. Hung. I. 170.

Szükséges, hogy először is minden egyes darabnak megbízhatóságát közelebbről vegyük vizsgálat alá és a vizsgálat eredményétől tegyük függővé Bulgáriának a királyi címben használatára vonatkozó állásfoglalásunkat.

Az 1255. aug. 16-i oklevél alkotmány- és jogtörténetünk szempontjából jelentős adatot őrzött meg a IV. Béla király által Vácon három megye nemességével tartott gyűlésről, melynek célja a tatárjárás után felforgatott birtokviszonyok rendezése volt. A nemesi vármegye kialakulására, a nemességnek a megye keretei közé illeszkedésére fontos adat ez, melyet történetírásunk kellően értékel.¹ Az oklevél szövegében néhány kisebb hiba fordul elő (lásd ezeket megjelölve Knauz kiadásában, Monum. Strigon. I. 423-424.), melyek közül legfeltűnőbb az alkancellár nevének hibásan, *Smagrardi* alakban írása. Gondolkozóba ejthet az a körülmény is, hogy 1343-ban a Vonuntoutheluk, Mokafeulde és Lukafeulde birtokok miatt folyó hosszú perben az érsekség az 1255. aug. 16-i oklevél felmutatásával lett nyertes², és IV. Bélának ebben az oklevelében éppen azok a személynevek szerepelnek, akikről az 1343-ban peres földek el vannak nevezve: Luka, Moka, Vonunto. Ez a körülmény alkalmas lehetne az oklevél iránt való bizalmunk megingatására. Azonban az ebből esetleg felmerülhető gyanút eloszlatja az, hogy az oklevelet már 25 évvel korábban, 1318-ban átírta az esztergomi keresztes-konvent, mely átíró oklevélnek eredetije megvan. (Olv. Monum. Strigon. II. 743. 1.) Viszont az 1255-i oklevél eredetije, mely az esztergomi érsekség levéltárában van, a kétségtelen hitelesség mellett szól. Az oklevél kiállítása teljesen kifogástalan. A kezdő B betű az egykorú oklevelekben szokásos módon van díszítve, sőt a királyi udvarban ekkoriban működő rajzoló munkájának látszik, aki pl. IV. Béla 1254. nov. 20-i oklevelének kezdőbetűjét is rajzolta,³ csakhogy az 1255-i oklevél initialisának díszítése nincs teljesen befejezve. Az írás erősen cursivba hajló jellegével, határozott vonásaival az utánzásnak vagy bizonytalanságnak minden jelét nélkülözi. Az oklevélen IV. Béla második kettős pecsétje függ; törött ugyan, de teljesen kifogástalan s felfüggesztése kétségtelenül eredeti. A hitelességnek ezek a külső jelei az oklevéllel szemben támasztható minden gyanú eloszlatására alkalmasak. Ellenben az a körülmény, hogy az írás IV. Béla ezen kori oklevelei egyikének írásával sem azonosítható, azt mutatja, hogy az oklevelet egy gyakorlott, de nem állandóan a királyi udvarban működő író írta; csupán a kezdőbetűt rajzoltatták a királyi udvar rajzolójával. Nyilván ez magyarázza az oklevél szövegében itt-ott előforduló hibákat is. Mindenesetre az ellenőrzés felületességére vall, hogy az éppen 1255 óta működő alkancellár⁴ nevének hibás írását nem kifogásolták.

Figyelembe kell vennünk a mondottakon kívül még egy körülményt. Az oklevél keltezésében a napi kelet az uralkodási év után, legvégül van írva, még pedig az uralkodási év egyesétől (p^0) kezdve utólagosan írottnak látszik. Az oklevelet tehát ennél a keletnél, vagyis aug. 16-ánál nyilván korábban írták meg; a nap valószínűleg a megpecsételés ideje. Ez a körülmény pedig – legalább részben – alkalmas annak a feltűnő dolognak a magyarázatára, hogy aug. 16. körül kelt egyéb oklevelek címe a tárgyal

¹ Olv. *Pauler* i. m. II.² 227. 1.

² Ld. a Monum. Strigon. III. kötetében a 666., 671., 676. és 680. sz. okleveleket.

³ A gróf *Batthyány-család* körmendi levéltárában, Apponyiana 817.

⁴ *Fejérpataky*, A kir. kancellária, 105. 1.

oklevélétől különbözik. Valószínű, hogy ezt az oklevelet a többi augusztusi oklevélnél *korábban* állították ki. Hogy mikor, májusban vagy júniusban-e, mely hónapokból napi keltezésű oklevelünk nincsen, azt persze nem állapíthatjuk meg. Fel kell azonban tennünk, hogy ez azzal a másik, bár csupán átiratban fennmaradt, napi keltezéssel nem bíró 1255-i oklevéllel körülbelül egyidőben történt, mely a címben szintén Bulgáriát ír (ld. fentebb az *δ.* sz. átiratot), Bulgáriát ugyan Cumania elé téve, de egyébként az aug. 16-i keltű oklevéllel egyezően. Ennek az átirt oklevélnek a szövegét ugyan a XV. századi átirás itt-ott megrontotta (pl. *rex perpetuus-t* ír, a szövegből egy-egy szó kimaradt,) de egyébként hiteles.

Ennek a két oklevélnek a tanúságát tehát elfogadhatjuk, amiből az következik, hogy 1255 közepén vagy első felében IV. Béla csakugyan felvette a „Bulgária királya” címet, azonban valami okból, bizonyára a viszonyok módosulása folytán, hamarosan el is hagyta ennek használatát.

Körülbelül éppen egy esztendő múlva, 1256 aug. 28-án bukkan fel ismét egy oklevélben Bulgária a királyi címben, szokatlan helyen, Gallitia és Lodomeria közé illesztve. (Ld. fentebb az eredeti oklevelek csoportjában a 2. számút.) Azonban ennek az oklevélnek a tanúságára nem sokat építhetünk. Már külsőleg elárulja, hogy félrevezetés céljából készült: az írás kissé bizonytalan; a király neve után *dei gratia* szokatlanul, hosszabbított írással van írva; pecsétje észrevehetően más oklevélről való. A hamisítás ezen jeleit a szöveg is szaporítja; a záradékban Farkas mester fehérvári prépost van megnevezve, mint a kiállításért felelős személy. Farkas mester 1262-68 közt volt IV. Béla alkancellárja, miért is Karácsonyi¹ 1266-ra teszi az oklevelet, de helyesen jegyzi meg, hogy „az uralkodói évszám azonban így is hibás, sőt ha tricesimo secundo-ra javítjuk, is hibás lenne”. A mondottak szerint azonban a javításra nincs is szükség, mert az oklevél nyilvánvalóan hamisítvány, melyre semmi tekintetben nem támaszkodhatunk. Bulgária is azért került a királyi címbe, mert az oklevél olyan időben készült (talán a XIV. sz. első tizedeiben), amikor a királyi címnek alkotó része volt Bulgária is.

Nehezebb az állásfoglalás az 1260-i oklevéllel szemben. IV. Béla ebben II. Andrásnak 1217-i oklevelét írja át s éhez fűzve az oklevélátírást-kérőknek csereadományként egy zalai várbirtokot ad. Ezzel az oklevéllel már eddig is baj volt. Záradékában ugyanis Farkas, fehérvári prépost van alkancellárként megnevezve. Farkas, amint láttuk, csak 1262 óta volt alkancellár, miért is Karácsonyi i. m. 56. lapján az oklevél keltét 1263-ra teszi. Tekintve, hogy éppen 1260-as keltezéssel több oklevél van, melyek Farkas alkancellárt említik és e-zek újabban mind hamisítványoknak bizonyultak, a kérdéses oklevél hitelében is könnyen megrendülhetne a bizalom; az oklevél szétfolyó írása is támogathatná gyanúnkat. Azonban II. Andrásnak az 1260-iban átirat oklevele eredetiben is megvan (a b. Jeszenák-lvt.), s megvan IV. László királynak az 1260-ít átiró, 1282-i eredeti oklevele is (MODL. 89. sz.); mind a kettő kétségtelen hitelességű és az 1260-i oklevéllel teljesen egyezik. Ámbár az 1260-i oklevél írása IV. Béla e korbéli okleveleinek egyikével „sem mutatkozik azonosnak, kissé szétfolyó volta mellett is korszerű és következetes. Tárgyilag sem emelhetünk semmi kifogást. Ily körülmények között az oklevél hitelességét hem vethetjük el. Farkas alkancellár 1260-i szereplésének lehetetlensége azonban az oklevél keltezésének magyarázatát kívánja. Ezt pedig abban

¹ Hamis, hibáskeltű és keltezetlen okl. 56. 1.

találhatjuk meg, hogy az oklevél dátuma eredetileg csonkán maradt: az évszám egyes jegyével és a napi kelettel kellett volna még kiegészíteni. IV. Béla okleveleiben többször találunk ilyesféle dátumot: *M^e. CC^o. XL°. tercio. Sexto Idus Junii*. Ilyen esetekben a kelet utolsó szavai olykor az oklevélbe később beírottaknak mutatkoznak, amint ezt az 1256 aug. 16-i oklevélnél is láttuk. Valószínűleg ez lehetett a cél oklevelünkénél is, azonban a kiegészítés – feledékenységéből és az ellenőrzés hibájából – elmaradt, így az oklevelet csonka keltezése 1260-inak mutatja, de a valószínűségben mindenesetre későbbi keltűnek kell tartanunk. Alább térünk vissza arra, hogy Bulgáriának a királyi címben kitételére nézve ezen oklevél adatát mely időpontra értelmezhetjük.

Kevésbé bonyolult a következő, 1261-i oklevél ügye, melyben IV. Béla király az Ottokár ellen Marchegg mellett vívott csatában szerzett érdeméért wasardi Chuda fiának, Ipolitnak adja a nyitrai vártól kivett Wruuskap-földet. (Lásd fentebb 4. sz. alatt.) Az oklevél szövege több, kisebb hiba mellett Pál alkancellárt prépostnak mondja ugyan, holott Pál 1260 vége óta *elechis Albensis* volt;¹ azonban az *electus* kitétel elhagyása néhány más oklevélben is előfordul,² s ez magában természetesen nem elegendő az oklevél hitelességének kétségbevonására. A marcheggi csata korszerű említése,³ valamint a határokat kijelölő Móric mester nyitrai ispán szereplése a hitelesség mellett szól s az adomány szempontjából sem lehet kifogást emelni. Az oklevélnek az Ipolyi-gyűjteményben lévő eredetije sem nyújt különösebb okot a kételkedésre. Az ügyetlen kezdő B későbbi pótlás. Az írás határozott. Feltűnik a végig következetesen alkalmazott, zárt kettős ívű a, mely inkább később, a század vége felé s a XIV. sz. első felében fordul elő sűrűbben;⁴ de ismerjük már példáit IV. Béla korában is. Az oklevél pecsétje hiányzik. Egészben az oklevél a részletes vizsgálat után is hitelesnek látszik. A királyi cím: *Gallicie, Lodomerie Bulgarieque rex (Cumanie nélkül)*.

Hasonlóképpen hitelesnek bizonyul az 1263-i oklevél is (lásd az 5. számút), melyben IV. Béla István ijabb királynak ugyanazon évben Aladár, királynéi tárnokmester részére kelt adománylevelét írta át és erősítette meg. Az oklevél eredetije (MODL. 553. sz.) teljesen kifogástalan, s az átírt szöveg is egyező István ifj. király eredetiben is meglévő (MODL. 552. sz.) adománylevelének szövegével. Az 1263-ban IV. Béla és István közt – legalább látszólag – teljesen helyreállt⁵ és többszörösen megerősített béke állapotának is megfelel, hogy az ifjabb király intézkedését atya is megerősíti. Az oklevél – a viszonyoknak megfelelően – azok közé a ritka oklevelek közé tartozik, amelyekben IV. Béla átírja és megerősíti fiának oklevelét.⁶ Minthogy pedig IV. Bélának ez az oklevele a címben Bulgáriát ír, ennek az adatnak hitelt kell adnunk. (. . . . *Gallicie, Lodomerie Bulgarieque rex.*)

Végül még egy eredeti oklevél van, 1267. dec. 19-ről kelteztve (lásd a 6. sz. eredeti oklevelet), melyben szintén ott van Bulgária a királyi címben. Az oklevél Benedek aradi prépost alkancellár kezéből kelt, az uralkodás 32. évében. Ez ellenkezik a IV. Béla alkancellárjainak sorozatára

¹ *Fejérpataky*, 107. 1.

² U. o.

³ *Pauler* i. m. II.² 238. 1.

⁴ V. ö. *Steffens*, *Lat. Palaeographie*, 2. kiad. XX. 1.

⁵ *Pauler* i. m. II.² 251. 1.

⁶ Ilyen oklevél még 1259-ből: *Hazai Okmt.* II. 5.

vonatkozó tudásunkkal. 1262-68 közt az említett Farkas mester volt IV. Béla alkancellárja.¹ 1267 végén a 33. uralkodási év volna helyes, mely hiba még nem lenne különösebb jelentőségű. Benedek alkancellárságát azonban már csak erőltetett magyarázattal tehetnők érthetővé. Benedek ugyanis 1259-64-ig István ifjabb király alkancellárja volt, 1264 óta pedig az öreg király pártjához szegődött. Azt kellene tehát feltennünk, (mint Fejérpataky is teszi),² hogy Benedek 1267-ben „kivételesen és ideiglenesen” viselte az alkancellárságot. Támogathatná ezt a feltevést esetleg az a körülmény is, hogy – úgy látszik – Benedek írta az 1267-i törvényt tartalmazó oklevelet.³ (Ebben az oklevélben azonban nincs az alkancellár megnevezve, csak az írásról tehető fel, hogy talán Benedek kezétől való.) Ám az oklevélnek az esztergomi érseki levéltárban lévő eredetije ezeket a bizonytalan felvételeket feleslegessé teszi. Az oklevelet ugyan a lipcsei regestrum is (8. §), Zsigmond király 1411-i átíró oklevele is⁴ hitelesnek fogadta el. Azonban az írás következtelen és bizonytalan jellege, a túlságosan vékony hártya és a szöveg helytelen beosztása a szövegnek érintett fogatkozásai által erősen felkeltett gyanúkat igazolja az iránt, hogy hamisítvánnyal van dolgunk, mely ugyan a lipcsei oklevelek vizsgálóit a XIV. sz. végén félrevezette, melyre azonban mi nem építhetünk.

A megvizsgált hat eredeti oklevél közül tehát kettőnek adatait mellőznünk kell, ellenben az 1255-i, 1260(?)-i, 1261-i és 1263-i oklevelek hiteleseknek bizonyulván, a királyi címre nézve is figyelembe veendőek. Szembetűnik, hogy mind a három biztos keltű oklevél olyan időből való, amikor Bulgáriának a királyi címbe felvétele az éppen akkoriban észlelhető viszonyokban tárgyi alapot is nyer. 1255-ben Raszisztzláv politikájának eredménye volt a magyar befolyásnak Bulgáriában való érvényesülése, mi 1255 közepe táján IV. Béla részéről Bulgáriának a királyi címbe felvételére vezetett. S hogy ez csakugyan megtörtént, annak emlékét az 1255-i eredeti oklevélben kívül még egy, amazzal valószínűleg egyidőben kiállított, bár reánk csak átiratban maradt oklevél őrzi (ld. fentebb), melynek bizonyossága magában nem volna ugyan elegendő, de alkalmas arra, hogy az eredetinek tanúságát erősítse. Bulgária mind a két oklevélben az előbb használt teljes királyi címhez járul, Cumania megtartásával. IV. Béla tehát 1255 közepe táján a „Bulgária királya” címet felvette, de a cím használata hamarosan ismét megszűnt. Sajnos, az eddig ismeretes adatok nem elégségesek arra, hogy a viszonyokba mélyebben bepillantassunk és a felvett cím újra elhagyásának közelebbi okait megállapíthassuk.

1261-ben Bulgária újra feltűnik a címben s ez meglepően összekapcsolódik Paulernek azzal a megállapításával, melyet ő egyéb adatokból közvetve vont le,⁵ hogy IV. Béla és István ebben az évben közösen viseltek hadjáratot a bolgárok ellen. Ennek a hadjáratnak az eredményét kell látnunk Bulgáriának a címbe újra történt felvételében. Az oklevél az uralkodás 27. évében, tehát valószínűleg az év második felében kelt,⁶

¹ Fejérpataky i. m. 108. 1.

² I. m. 118. 1.

³ OIv. *Hajnal* I. a Turul 1914. évf. 13. és 16. 1. közölt nézetét.

⁴ A M. Nemz. Múzeum lvt. törzsanyag.

⁵ Hunfalvy-album, 170. 1.

⁶ Az uralkodási év számítása ugyan ekkoriban nem egészen következetes (aug. 21-én eredeti oklevélben van már 27. uraik, év, a hg. Eszterházy-lvt.; Wenzel VIII. 3. hibásan: septimo), azonban általában mégis október óta írnak az oklevelek 27. úr. évet.

mi arra mutat, hogy ha a címből a bolgár hadjáratra vont következtetés helyes, a hadjáratnak az év közepe táján kellett történnie. De még egy további következtetés is megengedhetőnek látszik. Az 1261-i oklevélben Bulgária neve Cumania helyén fordul elő. Más alkalommal igyekeztem kimutatni, hogy István ifjabb király a kunok ura címét 1262 vége óta viselte következetesen.¹ Van azonban egy 1261-i hamis oklevél, melyben István a kunok ura címét már viseli.² Nem lehetetlen, hogy ez a cím egy 1261-i, hiteles oklevél nyomán került az 1261-i hamisítványba, s hogy 1261 közepe táján az atyjával való együttműködés idején az ifjabb király már felvette a kunok ura címét, mi az öreg király részéről Cumania helyett Bulgáriának a királyi címbe felvételével járt. Azonban a két uralkodó között a jóviszony nemsokára megzavarodott, s talán ez vetett véget rövidéletű címhasználatuknak.

1262 végén békült ki ismét a két király. István 1262 vége óta következetesen él a kunok ura ciniével. A kunok feletti uralom apa és fiú között nagyon kényes ügy volt; a kunok ügye az 1262 dec. 5-i megegyezésben is külön pontként szerepel.³ Tett-e ígéretet IV. Béla a megegyezéskor arra nézve, hogy a kunok feletti uralomról névleg is lemond, azt nem tudjuk; bizonyos, hogy okleveleiben 1262 dec. 5. után is ki van téve Cumania. De kétségtelenül némi ellentmondás rejlett abban, hogy IV. Béla a (bár más értelmű, a havasalföldi Cumaniára vonatkozó) *rex Camaniae*, István pedig a *dominus Cumanorum* címet egyidejűleg viselték, miből esetleg István jogait sértő következtetést lehetett vonni. Ez az ellentmondás különösen akkor tűnik szembe, ha a két cím egymás mellett, egy átíró oklevélben fordul elő. Minthogy IV. Béla fentebb tárgyalt, 1263-i átíró oklevele bizonyosan olyan időben kelt, amikor az egyetértés a két király közt teljesnek látszott, talán nem tévedünk, ha az átíró oklevélben Cumania helyén Bulgaria kitételének egyik okát éppen abban a körülményben keressük, hogy az érintett címviselésben rejlő (bár inkább látszólagos) ellentmondást mellőzni akarták legalább ebben az esetben, amikor a két király címe egy és ugyanazon oklevélpéldányban fordult elő. Az alkalom pedig az elhagyott Cumania helyett Bulgáriának a címbe való felvételére 1263-ban megint megvolt: ekkor ismét folyt egy bolgár hadjárat, melynek múltó sikere ismét fel-támaszthatta a Bulgária felé való terjeszkedésnek csaloéka reménységét.⁴

És itt közelíthetjük meg némileg az állítólag 1260-iki oklevél való-ságos keltének idejét is. Ez az oklevél, amint láttuk, Farkas alkancellár-sága miatt nem lehet 1262-nél korábbi keletű. Bulgáriának IV. Béla címében használatára nézve pedig 1263-ban találtunk biztos adatot. A valószínűség amellet szól, hogy a kérdéses oklevél az 1263-ival közel egy időben kelt, amint Karácsonyi is helyesen, bár bővebb megokolás nélkül 1263-ra tette az oklevelet. Bulgária ugyan itt Cumaniával együtt szerepel, de Cumania mellőzésére ebben az esetben nem is volt meg az a körülmény, amelyben a másik, 1263-iki oklevélből Cumania elhagyá-sának okát sejthetjük. (Igaz viszont, hogy Bulgária az 1261-iki oklevél-ben is Cumania nélkül fordul elő.) Bármint legyen is, ha a két, csupán átíratban fenntartott 1263. évi oklevél adataira nem akarunk is támasz-

¹ Századok, 1921. 82. 1.

² U. o. Előfordul ugyan a *dominus Cumanorum* már egy 1260-i hamisítványban is (Zala m. oklvt. I 36.; a Századok i. h. ennek felemlítése kimaradt); azonban az 1260-i hamisítvány ezen adatának hitelt semmiképpen nem adhatunk.

³ Monum. Strigon. I. 478.

⁴ Hunfalvy-album 173. 1.

zkodni,¹ az István által viselt 1263-iki háború és a két király közti jóviszony folyam anyaként ebben az évben Bulgáriának a királyi címbe bár rövid időre való felvételét megállapíthatjuk.²

Tudvalevő, hogy az apa- és fiú-király közt 1263-ban nagynehezen helyreállt jóviszony nemsokára megint felbomlott; hosszú háborúskodás keletkezett s ezzel együtt eltűnt a – legalább részben az egyetértés folyományaként felbukkanó – „Bulgária királya” cím is, melyet a később újra létre jött béke sem hozott vissza. 1264-ben ugyan egy nagyon kései, XV. századi átiratban találunk még egy esetet Bulgáriának a címben való előfordulására, (lásd a 9. sz. átirrt oklevelet). Azonban sem az 1264-i eseményekben, sem ebben az oklevélben nem találunk semmiféle alapot arra, hogy a kettős átírás megbízhatóságát elfogadjuk. Valószínű, hogy csak az átírás hibája zavarta itt Bulgáriát IV. Béla címébe.³ Egyéb adatok híján tehát azt kell megállapítanunk, hogy IV. Béla Bulgáriát királyi címében 1263 után nem használta.

Egy oklevél volna még, melyben Bulgáriának a címben kitételére a magyarázatot nehéz volna megtalálni. Az 1257. aug. 27-i oklevél ez. (Kendtört. VII. 510.) Azonban a csak XVIII. századi másolatban fennmaradt oklevélnek, mely a benne előforduló helyneveket is annyira megváltoztatta, Bulgaria-ját is nyilván a másolat hibájának kell a mondtak után tekintenünk.⁴

Íme tehát, a IV. Bélának csaknem egész uralkodásán végighúzódó s itt-ott egészen rendszertelenül fel-feltűnő „Bulgária királya” cím használata a tüzetes vizsgálat alatt alig néhány esetre zsugorodik s ezeknek az eseteknek is megtaláljuk az érthető és elfogadható magyarázatát.

Lehet, sőt valószínű, hogy ezek az előttem ismeretes okleveleken nyugvó megállapítások egyéb adatoknak napfényre kerülése által s különösen a most számunkra hozzáférhetetlen helyeken levő oklevelek által egyben-másban még módosulni fognak. Egy-két adat valószínűleg el is került figyelmemet. Azonban úgy hiszem, hogy a Bolgárország királya címnek IV. Béla által való használatában mutatkozó zavart máris sikerült enyhíteni és a címhasználat teljes következtelenségét néhány érthető és megmagyarázható esetté összevonni. S ez az eredmény úgy köztörténeti, mint oklevéltani szempontból sokkal megnyugtatóbb a meg nem okolható következtelenség kényszerű megállapításánál.

¹ Ld. az átiratok közt a 7. és 8. sz.

² Hamisítványokban (pl. 1244: *Fejér*, IV. 1. 338. és 347.1245: *Fejér*, VII. 5. 265. 1263: Hazai Okm. VI. 109. 1267: *Wenzel*, III. 159.), hibás átiratokban s még gyakrabban a hibás kiadásokban (pl. 1242: *Fejér*, IV. 1. 246. olv. helyesen: *Smiciklas*, IV 146. 1254: *Fejér*, IV. 2. 225. olv. helyesen: Hazai Okm. VI. 78. stb. 1262. *Fejér*, IV. 3. 58., de a pannonthalmi r. lvtban lévő eredetiben bent van *Cumaniae* is) természetesen olykor Cumania is hiányzik IV. Béla királyi címéből. Sőt 1-2 olyan esetet is tudunk, amikor eredeti oklevélből maradt ki tévedésből Cumania; pl. 1236: Rendtört. I. 749. (ezt az oklevelet valószínűleg Pannonhalmán írták, a királyi udvarban csak a pecsétet tették rá). A kihagyás a gondosság és ellenőrzés kisebb fokára mutat ugyan, de az oklevél hitelességét nem kompromittálja. *Theiner-nél* (L 244.) a pápának éppen a béke ügyében küldött 1263-i oklevélben is hiányzik a címből Cumania, mit szándékosnak lehetne tekinteni, ha ugyanott Gallitia is nem hiányoznék.

³ Ugyancsak a csúti monostor részére 1264-ből egy másik oklevél is szól (Monum. Strigon. I. 514.), mely eredetiben maradt meg; ebben Bulgária nincs a királyi címben, mi a másik, XV. századi átírásban fennmaradt oklevél hibás voltát méginkább valószínűvé teszi.

⁴ Az oklevél egész szövege gyanús fogalmazású.